

V súčasnej ekologickej kríze znovu preverujeme svoj vzťah k prírode a stavíme sa na opačné stanovisko než raný novovek. Povážlivo sme zasiahli do behu prírody, a tým aj do svojho života, máme z toho zlé svedomie a zaumienujeme si, že sa polepšíme. Úprimne chceme rozšíriť svoje mravné konanie aj na prírodu a vytvoriť si k nej, našej matke, živej, cítiacej Gai, nášmu domovu, znovu rodinný vzťah. Zase chceme byť s ňou súcitiacimi, ba ju milujúcimi, do nej sa ztváňujúcimi, čo najviac sa s ňou solidarizujúcimi, identifikujúcimi deťmi. Chceme ju „súrodenecky milovať“ (C. von Weizsäcker), uctiť si ju, neubližovať jej. Chceme uznať, že je múdra, harmonická, svojúčelná, hodnotná sama osebe. Prípadne sa chceme stať jej partnermi, či dokonca správcami s celoplanetárnou zodpovednosťou, chceme prejsť od antropocentrizmu k biocentrizmu, ba ku kozmocentrizmu. Teoreticky to má rozpracovať ekofilozofia a v jej rámci ekoetika.

Nepochybujem o úprimnosti týchto snáh a psychologicky chápem naše upadnutie do druhého extrému, do pokory, pokánia, pátosu až sentimentality voči prírode a do jej antropomorfizovania, ktoré dnes získava novú podobu. Nemyslím si však, že sme až takí veľkí hriešnici a že si musíme tak veľmi sypať popol na hlavu. Preto sa pokúsim o načrtnutie kompromisu medzi krajnosťami ranonovovekého a dnešného pohľadu na prírodu. Najprv niekoľko starých známych téz.

Príroda, a to ani naša pozemská, nie je jedna bytosť ani jednoliata danosť. Ako dávno vieme, je rozporná sama so sebou. V tejto jej rozpornosti nevidím, ako Hegel, zákonitú dialektiku svetového ducha, ktorý ňou prichádza k sebauvedomeniu, ale prejav jej smetiskovosti, ako by som povedal s Herakleitom. Herakleitos nazval prírodu smetiskom alebo, v miernejšom slovenskom preklade, „hromadou vecí náhodne porozhadzovaných“ ([1], 99), do ktorej vnáša poriadok len Herakleitov Logos. Vnáša, či neváša, faktom je, že skúsené oko vidí v prírode tvorenie, ničenie a chaotickosť, pri ktorej, povedal by som, pravá ruka nevie, čo robí ľavá. Veď podľa starých Grékov príroda vznikla z Chaosu a čosi chaotického v nej zostalo napriek snahám Herakleitovho Logu. Čo jedna sila, jeden živel vytvorí, to druhá sila a živel zničí, prípadne každý živel zničí to, čo vytvoril. Taká jednoducho táto príroda je: bezrozumová, mimo dobra a zla, s väčšími-menšími silami a protisilami, z ktorých jedny potláčajú druhé a sú potláčané tretími. To, prirodzene, vôbec nevyklučuje fakt, že sú v nej rôzne hierarchizované štruktúry, že sú rôzne prepojené a súvzťažné a že je v nej zákonitosť. Platí v nej teda, že čo jeden živel dnes zákonite vytvorí, to zajtra zákonite zničí, že vyššia štruktúra pohlcuje nižšiu, hoci bez nej nemôže existovať. Herakleitovské smetisko je dnes, po miliardách rokov, akosi utrasené, hrany sú obrúsené a zložky do seba zapadajú, dokonca tak, že raný novovek mohol v ňom vidieť hodinový stroj, dôstojný výtvar samého boha, odkiaľ bol už len krôčik k Leibnizovmu názoru, že tento svet je najlepší spomedzi všetkých možných svetov. Je to čierny humor

¹ Základom tejto úvahy je moja prednáška v Klube ekofilozofie pri SFZ SAV.

vo filozofii, ktorý popudzoval Voltaira, Schopenhauera a iných, menších, ale rovnako citlivých a súcitiacich najmä s človekom, medzi nimi aj moju maličkosť.

Nepokladám síce „tento svet“ za najhorší zo všetkých možných svetov, lebo ho nemám s čím porovnať, ale nevidím ani jeho svojhodnotnosť, svojúčelnosť, dobroť, múdrosť, správnosť a podobne, o ktorých dnes hovoria mnohí ekofilozofi. Ich snaha je ušľachtilá: hodnota prírody nezávisí len od nás, korisťníkov, ale existuje sama osebe, a preto musíme prírodu rešpektovať. Väčšinou sú to však iba ubezpečovania, argumenty chýbajú. Ešte nikto neotriasol presvedčivo názorom, že hodnoty tvorí len živý subjekt: rastlina, zvieratá, človek, boh. Prírode ako takej, aj neživej, mohol dať hodnotu len jej stvoriteľ, svetový subjekt, a potom môže mať aj zmysel, dobroť, cieľ. V opačnom prípade má len dielčie hodnoty, ktoré vytvárajú iné jej subjekty. Hodnota je výber, uprednostňovanie, *áno* stojace oproti *nie*, a musí ju tvoriť hodnotiaci subjekt. Príroda si sama osebe nedáva nijakú hodnotu. To, že existuje, ešte nič neznamená. Stredoveké „bytie ako bytie je dobré“ predpokladá boha ako jeho stvoriteľa.

Patrím k tým realitom, čo vkladajú hodnototvornosť len do subjektu, navyše do ľudského, a čo neuznávajú existenciu svetového subjektu. Napriek tomu si nemyslím, že prírodu máme pokladať len za dodávateľku surovín pre našu chamtivosť. Vieme predsa, keď treba, zmeniť hierarchiu našich hodnôt a môžeme sa naučiť aj teraz maximálne prírodu šetriť, či už pre seba, alebo pre ostatné subjekty, a to bez toho, že by sme museli namáhavo dokazovať jej hodnotovosť samej osebe. Taktiež nemusíme kvôli tomu tvrdiť, že je svojúčelná, múdra, dobrá, zmysluplná sama osebe.

Príroda, živá i neživá, je teda slepo tvorivá i ničivá. Možno, že je celá živá, že je živou Gaiou, no to jej na svojhodnotnosti a úctyhodnosti v našich očiach nepridáva, skôr uberá. Práve život je totiž v prírode najtvorivejším i najničivejším živlom a je nemenej vnútorne protikladný než anorganická príroda. Skôr viac. Život je kyselina, ktorá nielenže leptá všetko anorganické – a, prirodzene, sama je ním zase leptaná –, ale bolestivo leptá aj seba samu. Život žije zväčša zo života, najmä živočíšne formy vrátane človeka. S takým ničím sa v anorganickej prírode stretávame málo; napríklad vo vesmírnych supermasívnych čiernych dierach, ktoré pohlcujú obrovské kvantá okolitej hmoty a vyžarujú ju. Keď ju pohltia, prestanú žiariť. V živej prírode vládne v pravom slova zmysle tvrdý boj o život a platí tu víťazstvo silnejšieho, podmienené nielen fyzickou, ale aj psychickou, rozumovou či nerozumovou, morálnou či nemorálnou silou – ako u človeka. Dozaista tu platí aj solidarita, kooperácia, symbióza, vzájomná podpora; je však otázkou, či to nie sú len cnosti z núdze. Ale to je teraz vedľajšie. Život tu nie je možný bez násilnej, bezohľadnej smrti iného života. Život je už cítenie, hodnotenie, dobro a zlo, je to stále intenzívnejšia radosť i bolesť, najprv telesná, potom duševná, duchovná, a napokon vedomie o nej, o sebe, o bytí, o svojej i jeho absurdnosti a obrana proti nej – človek, najviac cítiaca i sama sebou trpiaca bytosť. Absurdita chcela, aby ktosi o nej vedel a cítil ju.

Teda nielen Úranos, syn a manžel Gaie, bol krutý voči svojim synom, ale sama matka Gaia od pradávna všetky svoje deti znesváruje a navzájom zabíja.

Každá prírodná danosť, neživá či živá, má určité schopnosti konať a aj ich využíva. Chemické prvky konajú a reagujú svojím spôsobom a rovnako aj živé bytosti vrátane človeka. Ich možnosti sú rozdielne a najväčšie má nepochybne človek. Má obrovské schopnosti tvorenia a ničenia, ktoré sa vývojom jeho rozumu stále zväčšujú a ktoré vo

svojich dejinách aj využíva, skúša. Dejiny sú laboratóriom jeho rozrastajúcich sa schopností a možností, dôkazom toho, že každá jeho novovytvorená potencia sa uplatňuje; dobrá, či zlá, na jeho osoh, či škodu. Život vo svojej živelnosti nemoralizuje, morálku ako tenkú škrupinu na ňom tvorí až človek, a to na obranu proti jeho hryzavosti a surovosti. Život ňou vlastne krotí seba samého. Prečo nie? Lavá ruka nevie, čo koná pravá. Povedal by som, že človek má na svoju tvorivosť a ničivosť právo – prirodzené právo, tak, ako ho zase majú všetky ostatné prírodné danosti. Koľko možností, toľko prirodzeného práva. Človek si nedal zo svojej zlej vôle tvorivosť a ničivosť ani mu nijaký zloduch nevštepil jeho medzidruhová i vnútrodruhová agresivitu, jej oslabené zábrany, jeho vybičovateľné inštinkty, spaľujúce vášne, všetýkavý, no podkúpný, mdlý, síce vyvíjajúci sa, ale mýliaci sa a tápajúci rozum, ktorý vie byť práve preto aj veľmi nebezpečný nielen jemu, ale aj ostatnej prírode. Keď už rozum, tak božsky dokonalý, vždy poznajúci správnu cestu! Ale prebúdajúci sa, mladý rozum, ovládaný silným, lebo starým iracionálnom a sám ho podporujúci – to je veľké riziko človeka ako nehotového prírodného tvora i samej prírody. Taktó je nevyzretý a nesprátny ľudský duch ďalším prírodným živlom, kozmickou čiernou dierou na Zemi. Lebo všetky jeho potencie sa v najrôznejších kombináciách prakticky uplatňujú. Ešte viac než príroda dopláca na to sám človek, najnešťastejší (hoci aj najšťastejší?) prírodný tvor.

Toto dala človeku príroda, či už priamo, alebo jeho stykom s druhým človekom. Aj spoločnosť je len príroda. Človek je naskrze prírodný tvor, v prírode sa správa prírodne, tak ako aj kameň, a všetko, čo doteraz v nej urobil, je prírodné, jemu primerané a povedal by som normálne, do pozemskej prírody zakalkulované. Aká akcia, taká reakcia. Prečo máme práve jemu vyčítať, že doteraz narušal „normálny“, „správny“ beh prírody, keď to presne tak robili a na rozdiel od neho aj budú robiť všetky ostatné živočíchové? Potom je aj myšacia diera zásahom do „normálnosti“ prírody a príroda ju likviduje, ak ju myš neudržiava, tak ako aj ľudský palác. Nepatrí azda človek do prírody? Viacerí autori, ktorí zdôrazňujú, že človek je prírodný tvor, ho taktó z nej fakticky vynímajú. Trúfam si dokonca tvrdiť, že človek má prirodzené právo zničiť celú Zem, vyhodíť ju hoci do povetria. Prečo? Lebo mu na to dala alebo ešte len dá sama príroda. A zemeguli to bude jedno, či ju zničí jej vlastný výtvor, či zrážka s veľkou planétkou alebo životodarné Slnko, ktoré sa vraj o päť miliárd rokov začne zákonite rozpínať, stávať obrom a všetky terestrické planéty, vrátane Zeme, v ňom zhoria. Jedna prírodná sila ničí druhú, všetko je z tohto hľadiska v chaotickej, absurdnej prírode v poriadku.

Ak teda dnes tak horľivo prízvukujeme, že sme naskrze prírodné tvory, čoho ušľachtilý zámer je zase jasný, nemali by sme si zazlievať, že sme sa doteraz podľa toho aj správali. Už však vieme, aké to má následky, predovšetkým pre nás, a korigujeme sa. Preto pokladám za potrebné súčasne zdôrazňovať, že sme síce v prírode, ale zároveň sme a musíme byť povznesení nad ňu, že ju relatívne transcendujeme, lebo máme od nej odstup, že môžeme, máme a musíme obmedzovať svoje prirodzené práva, usmerňovať ich mravnosťou, aby sme nezničili ju, a tak aj seba. Práve mravnosť je jednou z foriem relatívneho transcendovania prírody a je obrátená proti našej prírode, prirodzenosti. Aj mravnosť síce patrí do prírody, ako všetko, ale je to vyššia štruktúra, ktorá sa obracia proti nižšej. Zase tu len napokon jedna prírodná sila potláča a koriguje druhú, a tak príroda seba samu.

Ak sme teda doteraz ničili a zabíjali, uplatňovali sme len svoje prirodzené práva, a ak by sme to neboli robili, asi by sme boli bývali defektní. Dravec, ktorý sa nevrhá na korisť, je chorý. A. Naes hovorí, že vnútorná hodnota, svojhodnota všetkých živých bytostí sa dokazuje tým, že „každá živá bytosť má **právo žiť**“ ([2], 1046). Ale má ho vskutku? Vlk má prirodzené právo na život, a má teda právo zabiť líšku. Ale aj líška má prirodzené právo na život a preto vlk nemá právo zabiť líšku. Spor sa rieši súbojom oboch a víťazstvom silnejšieho. Najsilnejším pánom neživej a živej prírody sa stal nechtiac človek. Starozákonný boh a ranonovovekí zakladatelia panstva človeka nad prírodou ho vôbec nemuseli k tomu nabádať, lebo kodifikovali len to, k čomu ho určila sama príroda, boli len jej hovorcami.

Naša matka príroda sa teda nesmie sťažovať na svojho syna, lebo takého ho porodila a on jej vracal iba to, čo mu požičala. Napokon, jablko nepadlo ďaleko od stromu: vedľa vyčíňať rovnako a po tejto stránke je človek prírodnejší než hociktorý iný tvor, krotený zábranami a relatívne uzavretý, hotový. Ak je príroda niekomu najmenej matkou, tak sme to práve my. Vytvorila nás, lebo v nej boli na to podmienky, a ak ešte existujeme, tak len preto, lebo nás ešte frontálne nezasiahla. Čo však nie je, môže kedykoľvek byť. Kým ostatné živočíchy chodia v nej takpovediac na hotové, my si musíme všetko od nej vyvzdorovať v pote tváre; no len ako surovinu, ktorú musíme dotvárať ďalej. Pustila nás príliš ďaleko od seba, príliš nás uvoľnila z reťaze, rozvoľnila, zmnohocestnila, zneistila nás, vrhla nás do dejín a nechala nás potácať sa nimi. Aby sme sa dohotovili sami? Aby sme vyskúšali všetko dobré a zlé, na čo ešte prideme, a sami dokázali svoju životaschopnosť či neschopnosť? Aby – podľa antropického princípu – vesmír vytvoril pozorovateľa? V každom prípade sme krutým experimentom, v ktorom sa vivisekcia prevádza na nás samých. Príroda nám dala nazrieť do svojej i našej absurdity a šklabí na nás svoje tváre Gorgon. Dovoľuje nám pohrávať sa s našou vlastnou smrťou a ukazuje nám, že jej na nás nezáleží. Ohrozuje nás pohromami nielen zvonku a nielen ako chorá, nami zničená, ale aj ako zdravá, a ohrozuje nás aj znútra. Málo namieta proti tomu, keď sa ničíme civilizačnými chorobami, ochotne vytvára našu závislosť na jedoch, ku ktorej nám dala dispozície, podporuje všetko, čím sa sami ničíme, hoci nám dala „pud sebazáchovy“. Ozýva sa síce, ale až keď je neskoro – tak, ako sa to stáva aj s ostatnými výstrahami: prichádzajú post factum. Je voči nám tupá, bezcitná, ironická, vzala nám „miery a váhy“ a i pri tých najvznešenejších morálnych a duchovných podujatiach nás zráža na kolená a pripomína nám, že sme z prachu zeme a na prach sa obrátíme. Urobila nás najnerovnakejšími a najnerovnejšími spomedzi všetkých živých bytostí, jedných vyznamenala, druhých ponižila, čo nás oddávna bolí a uráža. Čo nás je po jej spravodlivosti, ktorú chápeme, ale nechceme?! Máme na prírodu príliš ťažké srdce, čo jej dávame aj cítiť. Spomedzi všetkých bytostí jej najviac prevolávame: Nie! Je to naša vina? Môže sa bytosť, ktorej príroda dovolila nahliadnúť do svojho bosoráckeho pažeráka, ktorej dovolila vytvoriť si predstavu krásy, šťastia a dobra, od nej neodtáhovať a netúžiť po opaku? Po opaku neživej, ale najmä živej prírody, od ktorej sa odtahujeme z biologických, morálnych, estetických a iných dôvodov. Nemá naša snaha odbiologizovať sa hlboké racionálne jadro? Len príroda nás nútila ovládať ju, opovrhovať ňou a povznášať sa nad ňu, hovoriac nám: Chodte a snažte sa byť lepší! Snaha je, ale síl je málo, lebo sama nás pritom ťahá nadol. Je to ponižujúca hra, robí nás javiskom i hercami zápasu svojich protikladných síl, pričom nám tu ide

o česť, dôstojnosť, sebaúctu, úctu k druhému a podobne, kým jej nejde o nič. Zašla pridaleko, keď nám dala vedomie a dovolila nám poodhnúť Majin závoj zo svojej nahoty. Zdesili sme sa a v hrôze sme si privolali na pomoc proti nej boha. Urobili sme však chybu, lebo sme ho zatažili jej a svojimi vlastnosťami, a tak nie je lepší od nej a od nás. Stvorili sme monštrum, aké nemá páru: Najlepšia bytosť zodpovedná za to najhoršie, čo sa deje a čo aj sami konáme. Deus sive natura? Nie. Deus sine natura. Ak svet a my v ňom sme len prírodným výtvorom, tak mu akosi rozumiem. Ak je však výtvorom najlepšej bytosti, tak ho prestávam chápať, som zdesený a morálne pobúrený. Boh, ktorý by proti prírode niečo zmožil, by musel byť z úplne iného cesta, než je ona a než sme my. Kde ho však vziať? Všetky pokusy negatívnej teológie stvoril ho stroškotali – dôkaz, že prírodu a seba principiálne transcendovať nemôžeme. Starý boh je mŕtvy a celkom nový sa nemôže narodiť.

Prírodu môžeme teda milovať ako povrchní turisti, umelci, ako jednostranní hlbinní alebo iní ekológovia, obdivovať jej štruktúry a zákony ako vedci, filozofi, ale nemôžeme ju milovať ako jej deti. Nemáme jej za čo ďakovať, pokorovať sa pred ňou, odprosovať ju za to, akými nás urobila a že na to doplatila. Čo bolo, muselo byť, a bolo to v rámci normy. Nie sme nijakí hriešnici, ničomu sme sa nespreneverili, lebo nás nikto dopredu nevaroval, nikto nás ničím nepoveril. Tvrdenie, že boh nás podľa bibliie urobil len správcami, a nie vládcami Zeme, je dodatočné, aby – ako už mnohokrát – biblia a boh zostali neomylní a vinníkmi sme sa stali len my. Zase sa teda máme pred kýmsi kajať, prosiť o odpustenie, činiť pokánie, zatažiť sa novým dedičným hriechom? Naskrze nie. Prírode sa nemusíme ospravedlňovať – tým skôr, že ona sama toho zničila doteraz v sebe samej nepomerne viac než my a spôsobovala ekologické krízy svojim deťom dávno pred nami. Pravda, vtedy sa nás to netýkalo ani nás to do minulosti zvlášť nemrzí a teraz sme rozčítaní najmä preto, lebo ide o nás. Dozaista si často do minulosti vyčítame, že sme urobili to a ono. Ale ide zväčša o prípady, keď sme mohli vedieť, že to zle dopadne, a boli sme teda nedbalí. V tomto prípade sme to nemohli vedieť, ide o bezprecedentnú vec.

Je známe, že omyl, chyba, vedomie zla, často i zlé svedomie, ba aj rozum prichádzajú až po čine; na začiatku myslíme všetko dobre. Nemáme čo vyčítať Descartovi, Baconovi, Galileimu, lebo aj oni to mysleli dobre. Patrí to k tragike nášho rozumu, zase nezavinenej nami, že nás, ustavične vykračujúcich do neznámej budúcnosti, má viesť, ale pritom nedovídi ani za najbližší roh a aj pri najlepšej vôli sa potkne. Už dávnejšie poukazujeme na to, že rozum postupuje metódou pokus-omyl, ktorou príroda tvorila ostatné živočích. Nás očividne ešte stále tvorí, a preto s nami onou metódou experimentuje, ba experimentujeme ňou sami so sebou. A práve najviac rozumom. Môžeme však na to aj doplatiť, lebo experimentujeme aj so zlom, ktoré máme už v historickom repertoári a ktoré naberáme na seba ako lavína. Sme teda dvojnásobne ohrození. Dôkazom toho môže byť súčasná globálna ekologická kríza, možnosť nukleárnej vojny a iné veci, ktoré sme v rámci prírodného experimentu získali vlastnými experimentami.

Už dlhší čas sa uvažuje o tom, že do krízy nás dovedol dnešný, pôvodne descartovský, inštrumentalistický typ racionality a že ju treba zmeniť. Možno. Pochybujem však, že sa zmení fakt závislosti rozumu od zmyslov, a tak aj naša neschopnosť spoznať budúcnosť a rizikové vykračovanie do budúcnosti.

Príťažujúcou okolnosťou pri našom doterajšom počínaní si v prírode nebola ani naša

sloboda, skôr naopak. Od prírody nie sme slobodní, len anarchisticí. Slobodnými sa robíme až sami, lebo sloboda je disciplína, ktorú nám príroda nedáva. Ale ani sloboda nám dopredu nehovorí, ako máme konať, aby sme nenarazili. Slobodne, po zrelej úvahe sa rozhodnem, že pôjdem touto cestou, a narazím. Lebo aj v slobode má slovo zase len rozum. Slobodný, či neslobodný, do ďalšej budúcnosti nedovídi. Sloboda je spôsob, ako vybabrať s nepriazňou žitia, ako ju obísť, no iróniou je, že nám ju často privolá. Spomínaní myslitelia nás dozaista chceli urobiť aj slobodnými a keď Spinoza a Hegel charakterizovali slobodu ako poznávanie a poslúchanie nevyhnutnosti, kráčali len v intenciách Baconovho: Prírodu premôžeme len poslušnosťou. Spoznali sme nevyhnutnosť, poslúchli sme ju a sme tam, kde sme. Aj sloboda, tak ako pravda, dobro a iné pozitíva, sa zracia na neslobodu až post factum a post festum. Keď narazíme, hovoríme si, že sme boli neslobodní, že sme sa mýlili a podobne. Fakticky sme však boli slobodní, mali sme pravdu, lebo sme sa rozhodovali tak, ako sme najlepšie vedeli a mohli. V novej situácii, navodenej predošlou, sa to však neosvedčuje a až v nej sa stávame neslobodní, mýlime sa. Tak aj v prípade dnešnej krízy. „Po rákoši bývajú páni múdrejší.“

Takto sa konečne dostávam k otázke, ktorá sa už dlhšie natíska: Keďže máme prirodzené právo na všetko, k čomu máme možnosti, a teda aj moc, máme azda pokračovať v ničení prírody aj naďalej? Odpoveď je, myslím, jednoznačne záporná. Dnes, keď sa už mnohé naše staré pravdy, dobrá, slobody a iné hodnoty zvrátili v tejto súvislosti v svoj opak, keď sa už ozýva aj naše svedomie, ktoré tiež dlho spalo, nemôžeme zotrvať na starom stanovisku, tak, ako už nemôžeme prijímať geocentrizmus a hospodársky systém liberalizmu. Treba nám poslúchať mnohé z toho, čo nám radia ekológovia, hoci, ako sa domnievam, nie je pritom nevyhnutné prijímať viaceré dnešné ekofilozofické a ekoetické výklady tohto počínania. A ide len o to. V praxi sa máme zjednocovať, v teórii sa môžeme rozchádzať.

Dozaista dokážeme oživiť svoj cit spolupatričnosti so všetkým tvorstvom, najmä živým, s ktorým vieme súcíť, ľutovať ho a chrániť ho. A nepochybne môže niekto milovať aj neživú prírodu a neničiť ju, môže uznávať jej hodnotu samej osebe, jej zmysluplnosť a podobne. Človek, bytosť všetkých výnimiek, dokáže všetko, a to aj človek našej bielej, najracionalnejšej, prírode najodcudzenejšej civilizácie. Veľa z toho, čo sa od nás žiada v praxi, dokážeme však aj bez citovej identifikácie sa s prírodou. Stačí na to aj rozum, oveľa stabilnejšia a spoľahlivejšia intelektuálna láska.

Domnievam sa, že hlavným motívom požadovanej zmeny nášho správania je strach, strach o nás samých, azda náš prvý pocit vo vzťahu k prírode, ktorý dnes zase veľmi ožil, lebo vec je vskutku vážna. A keďže sme na rozdiel od ostatných živočíchov slobodní a mnohocešní, máme možnosť odbočiť a ísť inou, prírodou, a tak aj seba menej ničiacou cestou. My, ktorí nemáme zakódované takpovediac miery a váhy, vieme si ich ukladať sami a riadiť sa nimi. Samozrejme, zase len s pomocou rozumu, a tak aj so všetkými rizikami s ním spojenými. Lebo rozum je dvojsečná zbraň: dopustí, ale neopustí, nájde východisko z krízy, do ktorej nám pomohol sa dostať. Zdá sa, že ak má človek vôbec prísť „k rozumu“, musí najprv vyvádzať. Tak si to aspoň žiada metóda pokus-omyl (pravda-omyl, dobro-zlo, sloboda-nesloboda a pod.). Rozum, vedený strachom, nám umožňuje presmerovať našu tvorivosť a ničivosť, čo je akousi protiváhou našej všemohúcnosti,

šancou, ktorú nám dala príroda, aby sme napriek svojej nebezpečnosti celému bytiu, teda i sebe, prežili.

Tento postoj možno ľahko bifagovať dnes proskribovanými termínmi egocentrizmus, antropocentrizmus a podobne. Nepochybne, ale je to zároveň, ako si myslím, aj realizmus. Napokon, prečo by v antropocentrizme nemohol byť implikovaný aj biocentrizmus, ba aj kozmocentrizmus, ak sa rozhodneme predovšetkým pre svoj záujem nezabíjať zvieratá a šetriť aj neživú prírodu? Je azda takýto postoj, i keď je motivovaný utilitárne, škodlivý, nemorálny? Nenasýtí som hladného, ak som sa mu dal najesť len z egoizmu? Egocentristami a antropocentristami v určitom zmysle musíme zostať vždy, lebo tak sme stavaní.

V záujme nášho prirodzeného egoizmu musíme dokonca v určitom zmysle pokračovať v podmaňovaní si prírody. Musíme sa aj naďalej snažiť ovládnuť tie jej sily, ktoré nás existenčne ohrozujú živelnými pohromami, katastrofami, ničia nám zdravie a podobne. Musíme teda aj zabíjať, hoci ponajviac už len mikróby. Máme na to prirodzené právo, možnosti a je to aj naša povinnosť. Tak chápali naše panstvo nad prírodou aj priekopníci novoveku. Descartes, ktorý odporúčal prírodu opanovať a vlastniť, chcel „udržať hlavne zdravie“. Táto snaha zostáva. Vyliečili sme mnohé staré, choroby, ale vytvorili sme aj nové, civilizačné. To už Descartes nemohol predvídať, tak ako ani druhú stranu tejto mince: medicína má aj veľkú zásluhu na súčasnej preľudnenosti, od ktorej mnohí odvodzujú dnešnú ekologickú krízu. Medicína dnes znehodnocuje aj náš genofond a má aj ďalšie negatíva. Dobrá snaha viedla aj ku zlým dôsledkom. Naše panstvo nad prírodou sa zvrhlo aj z iných príčin, lebo určiť jeho mieru a hranicu je ťažké. Poznávať prírodu môžeme neobmedzene naďalej, nebudeme však už môcť všetky poznatky premeniť na praktickú moc. Už dnes sa na viaceré pokusy ukladá moratórium. Pojem etiky vedy sa rozširuje a prehlbuje, etika zasahuje aj do tejto donedávna indiferentnej oblasti.

Naproti tomu pokladám za domýšľavosť hlásanie, že človek sa má stať správcom prírody. Príroda je dokonalý samosprávny systém – hoci sa nám v ňom všeličo nepáči – a nepotrebuje správcu. A najmenej už fušera človeka, ktorý často nevie spravovať svoje vlastné záležitosti, hoci sa v nich aj vyzná, kým v prírode sa ešte stále vyzná málo. Človek bude o to lepším správcom prírody, o čo viac ju nechá na pokoji.

To isté si myslím o našej zodpovednosti. Voči prírode nemáme nijakú zodpovednosť, lebo takýto vzťah, podobne ako aj správcovstvo, je v nej neznámy. V prírode týchto vzťahov niet, sú prevzaté z ľudskej spoločnosti a aplikované tam, kam nepatria. Preto tieto pojmy vždy škripu. Zodpovední sme len sebe za splnenie toho, čo sme si voči prírode predsavzali. Moja zodpovednosť za výchovu dieťaťa je iná než zodpovednosť za živú prírodu (nehovoriac už o neživej). Dieťa vychovávam, mením, „odprírodňujem“ ho, kým živú prírodu, naopak, nechávam takou, aká chce a má byť, „sprírodňujem“ ju. Je to v najlepšom prípade negatívna, pasívna zodpovednosť. Ak by mala byť aktívna, musel by som byť zodpovedný aj za to, aby dravce mali vždy dosť živej koristi, aby mali čo zabíjať. To však ľudská zodpovednosť nepozná. Aj negatívna zodpovednosť voči prírode je niekedy náročná, ak je totiž proti mojim záujmom. Ťažko dokážem nehubiť myši na svojom poli len preto, aby kaňa lesná mala dosť potravy. Preto najlepšia zodpovednosť za prírodu, podobne ako jej správcovstvo, je nechať ju čo najviac na pokoji.

A tak sa dostávam k poslednej otázke. Totiž, či je ekoetika vôbec možná. Mravné

vzťahy medzi ľuďmi vznikli, keď ľudia zistili, že jednak sú navzájom veľmi odlišní, najviac spomedzi všetkých bytostí, so silno vyvinutým egoizmom, agresivitou, vášňami, jednak že sú spoločenski, a musia byť teda v čomsi aj jednotní. Ľudia si môžu byť navzájom tak nebezpeční, ako sú nebezpeční pre prírodu. Na prírode dlho nezáležalo, kým na živote v spoločnosti od pradávna, a preto, povedané metaforicky s Hobbesom, ľudia vystúpili z prírodného a vstúpili do spoločenského stavu. Začali sa teda obmedzovať, krotiť, proti svojim prirodzeným právam, ktoré existovali aj v ich vzájomnom vzťahu, postavili práva pozitívne, mravnosť v širšom a užšom zmysle. Mravnosť sa rozumovo zakladá na tichej dohode: nechcem, aby si mi robil to a to, a preto ti to nebudem robiť ani ja. Keďže sme však stále prírodné tvory, príroda nás neopúšťa ani v tejto súvislosti a sama nám dáva dispozície k mravnosti, ktoré vidím s Rousseauom v súcíte a, dodávam, aj v ľútosti voči druhému, no aj v strachu a v iných citoch. Absurdná, vše-mohúca príroda nám sama dáva do rúk prostriedky na to, aby sme otupovali, obrusovali a olamovali to, čo ona nabruší a zašpicatí. Na citových dispozíciách k mravnosti buduje aj uvedená dohoda a len ony (súciť, ľútosť) sú aj mostom ku spolupatričnosti so živým bytím vôbec. A hoci život pochádza napokon z neživého, psychické väzby naň už nemáme. Dôležité je však teraz to, že obidve stránky mravného vzťahu, teda ľudia, majú preň dispozície a sú schopné dodržiavať ho.

Dospeli sme do štádia, keď už musíme obmedzovať aj svoje prirodzené práva voči prírode. Doteraz tu vládol hobbesovský prírodný stav, ktorý propagoval ešte Spinoza, no ktorý je dnes už neudržateľný. Príroda ako keby sa zrazu stala pre nás človekom. Preto teda máme rozšíriť svoju medziludskú mravnosť aj na ňu, preto ju máme zrazu pokladať za demokraticky rovnocennú partnerku, tu pramení volanie po úcte, rešpekte voči nej, po harmónii s ňou, po jej uznaní za živú, preto ju máme pokladať za svojhodnotnú, svojúčelnú, máme ju milovať, byť neegoistickí voči nej a podobne.

Myslím si však, že takýto mravný vzťah medzi človekom a prírodou, živou či neživou, nie je možný, lebo príroda nie je partnerkou pre dohodu a pre city, na ktorých sa dohoda zakladá. Partnerstvo je zase termín, ktorý sa sem nehodí. Môžem síce mať k prírode aj citové vzťahy ako k milovanej matke, môžem pre jej záchranu obetovať hoci aj život, môžem byť teda voči nej neegoisticky humánny, ona však zostane vždy hluchá a slepá. A to aj živá, ku ktorej mám blízko, no ktorá nemá receptory, ale najmä nie efektoary na to, čo ja nazývam mravným konaním. A tak zostane môj vzťah voči nej len jednostranný. Ja ju budem šetriť, uťahovať si opasok, ona bude hýriť, mrhať všetkým naďalej, ja nezabijem ani muchu, no ona bude zabíjať a nemilosrdne zagniavi aj mňa, ak jej prídem do rany. Nevieť teda ani to, čo znamená žiť v harmónii s ňou, keď ona má iné, pre mňa neprijateľné predstavy o harmónii. Ja nebudem zabíjať, no ušetrené zviera bude ďalej zabíjať svoju korisť. Dážďovku, preloženie ktorej z chodníka do pôdy žiada Schweitzer, vzápätí zožerie drozd. Musí ju zožrať, tak mu to káže príroda a taká je jej harmónia. Dravec žije v harmónii so svojou korisťou vtedy, ak ju nevyhubí úplne, no nedovolí jej ani premnožiť sa. Naše chápanie harmónie vôbec nepripúšťa existenciu ľudských dravcov, hoci ich máme dosť, a tým menej udržiavanie „rovnováhy“ v ich „koristi“. Žiť v harmónii s prírodou teda zase znamená nechať ju na pokoji a snažiť sa, aby aj ona nechala čo najviac na pokoji nás.

Často počívame, že máme „myslieť ako hora“, ako sa hovorí v známej rovnomennej knihe. Vezmime to doslova. Keď vzniká bukový les, mladé búčky sú napichané povedľa seba ako tyčky vo fazuli. Po čase začnú slabšie hynúť, lebo silnejšie ich vydusia. A celý súboj sa končí tým, že na ploche pár hektárov sa košatie niekoľko nádherných, do neba čnejúcich bukov, v úctivej vzdialenosti od seba, pod nimi šero, suché lístie a najviac ak tráva. Všetko ostatné je mŕtve, vydusené.

Máme teda myslieť ako hora? V tejto súvislosti rozhodne nie. Práve naopak. Od tohto myslenia sme kedysi ušli a utekáme dodnes, hoci, žiaľ, stále s malým úspechom. Zvieracia ríša má svoju morálku, ktorú my neuznávame, proti ktorej sme sa vzopreli, aby sme prežili, a teraz sa od nás žiada, aby sme tú svoju, inú aplikovali späť na zvieratstvo a chápali ho ako ľudí, aspoň vo vzťahu s nami. Naopak, my musíme pokračovať v pestovaní svojej mravnosti (inak tiež prírodnej) a odťahovať sa čo najviac od zvieracej, ktorú máme stále v sebe. Musíme ju však rešpektovať vo zvieracej ríši. To je jediná úcta, láska, ktorú môžeme voči nej prejavíť; intelektuálna, descartovsko-spinozovská láska, zakladajúca sa síce na vrtkavých citoch, ale relatívne stabilizovaná rozumovým pochopením a rešpektovaním prírodnej inakosti. Povedané po spinozovsky, máme si uvedomiť novú nutnosť a stať sa tak po novom slobodní. Hora nech myslí po svojom a my po svojom. „Ludia s ľuďmi, hory s horami“, to môže byť jediné vzájomné porozumenie, harmónia, demokratický vzťah.

Slovom, ak by sme si mali voči prírode vytvoriť mravný vzťah a s ňou v určitom zmysle komunikovať, musel by to byť iný vzťah a musel by používať iný slovník, než je ľudský. Príroda nie je človek a nie je ním ani pes, ktorý zomrie od žiaľu za mnou na mojom hrobe. Myslím si však, že ani nemusíme s prírodou komunikovať, ale len lepšie manévrovať v nej s nami samými. V našej ekoetike nejde o náš vzťah k prírode, ale k nám samým. Či s ozónovou dierou, alebo bez nej, vždy je to príroda a vždy je „normálna“, lebo sme do nej zasiahli my, jej prirodzenoprávni činitelia. Nenormálnou sa stáva len voči nám, v našich očiach, čo nás ľaká.

Ydávame sa teda na novú cestu a ani ona nie je zase bez rizík, daných nami samými, takže či budeme kráčať správne, zistia až naši potomci. Treba si len želať, aby nemali na nás ťažké srdce, lebo aj my to myslíme dobre.

LITERATÚRA

[1] Predsokratici a Platón. Antológia z diel filozofov. I. Bratislava 1970.

[2] NAESS, A.: Identifikace jako zdroj hlubinných ekologických postojů. In: Filosofický časopis, Praha 1993, č.6.

PhDr. Teodor Münz, CSc.
Vansovej 5
811 03 Bratislava
SR